

Теорије елита и друштво у Аустро-Угарској

Сажетак: О елитама се данас говори нејасно, непрецизно и вишезначно. Већ прве теорије елита показују да основу елитизма чине ирационални корени. Они се не могу превазићи, већ само мање или више рационализовати кроз друштвене односе. Од тога зависи да ли је једно друштво конзервативније или прогресивније. Историја показује да се у друштвеној пракси елитизам често заснивао на веома конзервативним становиштима. Аустроугарско друштво је најбољи пример ирационализма и конзервативизма елита и властите анахроности. То се јасно уочава уколико разматрамо слојеве аустроугарске елите: аристократију, племство, бирократију, крупну буржоазију, војну и клерикалну елиту. Нарочито је уочљива повезаност ових елитних слојева са екстремним национализмом и клерикализмом. На оваквим претпоставкама је аустроугарска елита водила Велики рат, који је довео до њеног пада и слома државе.

Кључне речи: теорије елита, аустроугарска елита, конзервативизам, национализам, аристократија, племство, бирократија, крупна буржоазија, војна елита, клерикална елита, националне елите, Велики рат.

Елита

Веома је тешко да се јасно и једнозначно дефинише шта је то друштвена елита, иако је овај појам већ дуго предмет науке. Сама реч елита је у предтеоријској употреби од 16. века у француском језику¹ у значењу бирања и изабраног, затим и робе изузетног квалитета и финоће, а потом се значење проширило и на врхунске војне јединице и високе друштвене слојеве.² Претечу теорија елита чини још Платонова идеја филозофа-краљева, односно да најбољи треба да владају друштвом. Током историје, друштва су се раслојавала, али су неретко власт држали они који нису били најбољи. Теорија друштвених елита је најпре настала у Италији и Немачкој крајем 19. и првих деценија 20. века и од тада је одређен

---

¹ Élite од лат. *eligere* = бирати, изабрано.

² Т. Botomor, *Elite i društvo*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2008, 15.

предмет њеног разматрања: *високи, односно владајући друштвени слојеви*. Током времена се развило много теоријских концепција о овим слојевима, о њиховој природи, карактеру, положају и улози у друштву. Зато је појам елите изузетно широк и растегљив.

Проблем усложњава чињеница да су друштвене елите предмет многих расправа, које не доприносе грађењу и расветљавању појма, већ његовој противречности, релативизацији и још већој нејасноћи. Појам елите се често употребљава без чврстих поставки, често тек у предтеоријском значењу, метафорички, сликовито и флуидно, понекад са одушевљењем и у узвишеном тону, понекад пејоративно, али у великом броју случајева као нешто наводно саморазумљиво, док у ствари он остаје нејасан не само читаоцима и слушаоцима, већ и онима који о њему пишу и говоре. Према томе, наш је задатак, када говоримо о друштвеним елитама, да најпре расветлимо средишња значења овог појма у друштвеној теорији. Неке од теорија елита посматрају само један тип друштава или једно конкретно друштво у одређеном времену. Насупрот томе, ми ћемо покушати да препознамо оне поставке и тезе у најважнијим и најуспешнијим теоријама елита које могу важити шире, односно и за аустроугарско друштво које ћемо затим детаљније анализирати. Дакле, закључке до којих будемо дошли разматрањем теорија елита довешћемо у везу са историјским чињеницама о Аустро-Угарској (1867–1918). Филозоф Сидни Хук (Sidney Hook) је врло убедљиво објаснио да је „историја без друштвене теорије слепа”, док је ова „без историје празна”.³

Порив елитизма

Да би смо рашчистили могуће предрасуде започећемо најпре од актуелног тренутка, свакодневице и масовне културе, која посредством медија непрестано врши велики утицај на друштвену свест. Наиме, једна од српских старлета пева у свом промискуитетном споту да њен „вољени” јесте криминалац, односно „крем и елита”, а да је она „принцеза”. Даље се надовезује, да су они врло опасни и рискантни и да од њих „пролази језа”, при чему се упире на то да их управо ове особине чине познатим и успешним, да их издвајају из масе и уздижу у елиту. Критеријум селекције који је овде примењен је у непосредној повезаности са основном инстанцом човекове личности и уједно његовом најслабијом тачком. Фројд (Sigmund Freud) је именује као ид, а мисли се на неспутани порив, разуздани нагон, слепи зов живота који не зна за стеге и границе. За Ничеа (Friedrich Nietzsche) је то воља за моћ, сирови порив који увек хоће боље и

---

³ S. Hook, „Pareto's Sociological System”, у: *The Nation*, New York, 1935. June 26, 747.

више, још снаге, још силе, још простора, још материје, још моћи, још власти, још од свега. То је гола снага која ради самозадовољења не бира пут и која пред собом руши све вредно и постојеће, те стално изнова и себично поставља нове (квази)вредности које јој служе само као средства за њу саму. Насупрот оних становишта које о елитама говоре у узвишеном тону, ми ћемо поћи од претпоставке да је управо у описаној ирационалној основи укореењена тежња за елитизмом, а поткрепљење проналазимо у класичним теоријама елита. Исечак из наше свакодневице који смо оцртали служи као пример да су поставке ових теорија потврђене и у данашњој друштвеној пракси.

Социолог Парето (Vilfredo Pareto) је први употребио појам елита, сматрајући да овај друштвени слој чине појединци који су најуспешнији у делатности којом се баве и уједно представљају богати део становништва, људе од моћи и вршиоце власти.⁴ Он је сматрао да припадност елити произилази из природне предодређености. Наиме, рационалне људске акције су изузетно ретке, већ су у највећој мери засноване на најнепосреднијој животној основи, на ирационалним елементима. Према томе, не може бити добрих и лоших акција, тако да у успешне људе, у елиту, спадају и преваранти, лопови, криминалци који вешто избегавају казне, али и жене које успеју да залуде неког човека од моћи и врше преко њега утицај.⁵ Паретова теорија је свакако конзервативна,⁶ али су њени конзервативни елементи препознатљиви и у савременом друштву.

Други оснивач теорије елита социолог Моска (Gaetano Mosca), иако је користио термин политичка класа, у ствари је први направио систематску разлику између елите и масе.⁷ Он је развио модел структуре моћи, према којем је политичка класа (елита) организована мањина супериорних индивидуа, која на основу заједничке воље и импулса влада над неорганизованом народном масом. Према томе, Моска је, као и Парето, био на чврстом конзервативном становишту. Њих двојица су били оштри противници младе парламентарне демократије, премда је Моска касније променио становиште. Међутим, он није веровао у снагу устава, већ је сматрао да независно од њега организована мањина увек влада већином. Ни Моска ни Парето, који су живели у заосталом италијанском друштву, нису били одушевљени модерничким токовима, те су критиковали негативне последице индустријске револуције, бескрупулозну борбу за

---

⁴ Т. Bottomor, *Elite i društvo*, 16–17.

⁵ V. Pareto, *The Mind and Society*, Vol. I, *Non-logical Conduct*, 75–170, Jonathan Cape, London, 1935; Исто, Vol. III, *Theory of Derivations*, 1422–1424.

⁶ Термин *конзервативан* се у овом тексту употребљава у значењу ретроградног, реакционарног, назадног, застарелог, некритичког, и као супротност у односу на постулате модерног грађанског и демократског друштва и државе.

⁷ G. Mosca, *The Ruling Class*, McGraw-Hill, New York, 1939, 50–69.

тржиште, презасићеност, кризе, сукобе, радничке бунтове и слично. Заступајући оваква становишта, Парето и Моска су прозвани новим макијавелистима, а приписана им је и интелектуална одговорност за настанак и развој фашизма.⁸

Уз Ничеову филозофију антиинтелектуализма, воље за моћ, надчовека, аријевца, ниҳилизма, превредњавања и одбацивања морала, теорије елита су заиста биле главна инспирација за екстремне, диктаторске и тоталитарне идеологије и режиме, за фашизам, нацизам и стаљинизам. Штавише, трећи оснивач теорије елита, немачки социолог Михелс (Robert Michels) је у својој раној теоријској фази био убеђени социјалиста и марксиста, те је критички дефинисао „гвоздени закон олигархије”, односно тенденцију ка формирању олигархије којој подлеже свака организација и друштво.⁹ Међутим, након пресељења у Италију и под директним утицајем Моске и Парета, постао је теоријски заговорник фашистичког друштва.¹⁰ Такође, елитиста Француз Сорел (Georges Sorel), који је сматрао да су људска воља, борба и насиље једини услови опстанка друштва, видео је у Мусолинију личност која може да оствари ове захтеве.¹¹

„Образовани елитизам”

Осим класичних теорија елита где су на површину избили ирационални елементи, постоје и такозване нове теорије елита које су покушале да објасне елитизам рационалним обрасцем. Ове теорије су у први план истакле образоване слојеве становништва. Међутим, веома је упитно да ли се они могу сматрати високим слојевима, и да ли су у друштву признати као елита; односно не употребљава ли се појам елите у вези са образованим слојевима више метафорички и у предтеоријском значењу, тј. као разлика тек средњих друштвених слојева у односу на ниже. Друштвена пракса је показала да образовани слојеви често нису слободни, већ су подређени другим друштвеним слојевима. Код њих такође значајну улогу игра ирационална основа. Стога су и неке од теорија „образованих елита” уградиле у своје учење ирационалне елементе, а неке су завршиле у конзервативизму.

---

⁸ V. Pavlović, „Теорије елита у политичкој социологији класичне и савремене концепције”, у: *Godišnjak*, god. V/ br. 5, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011, 12–13.

⁹ R. Michels, *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji. Istraživanja o oligarhijskim tendencijama u životu skupina*, Informator, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1990, 20–21, 292–323.

¹⁰ D. Beethem, „Od socijalizma do fašizma. Odnos teorije i prakse u delu Roberta Michelsa”, у: *Marksizam u svetu*, god. 4/ br. 9, Komunist, Beograd, 1977.

¹¹ J. L. Talmon, *Die Geschichte der totalitären Demokratie*, Bd. III, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2013, 567.

Теорија интелектуалне елите има своје корене још код Моске, с тим да његова теорија не даје потпуно јасно објашњење односа интелектуалаца и елите. Чини се, да су код њега интелектуалци схваћени као посреднички слој између елите и масе, односно слој који се састоји од претендента на елиту, али тако да у власти увек већ има и интелектуалаца.¹² На Москином трагу, Манхајм (Karl Mannheim) наглашава да је улога интелектуалаца у савременом друштву све већа, пошто елите регрутују своје чланове из оних друштвених слојева којима је приступачно образовање у престижним установама. Интелектуалци су, према његовом мишљењу, онај друштвени слој који спаја у себи све „импульсе који прожимају друштвени простор”. То је један „релативно бескласни слој” као заступник интереса целине, чији су припадници повезани сфером образовања, духовним медијем, а не пореклом, богатством или учешћем у производном процесу. Међутим, многобројни су и они који се прикључују некој посебној друштвеној групи, слоју, класи, политичкој партији.¹³

Ми не смемо заборавити ни интелектуалце који су подржавали харизматичне и „предодређене” вође, односно конзервативне и злогласне режиме, те смо неке од њих већ помињали. Споменимо такође у негативном контексту и искуство квази-интелектуализма у друштвима постсоцијалистичке транзиције, које Манхајм није могао да претпостави. Дакле, нагли пораст броја приватних факултета, инфлација диплома, њихово нелегално стицање и плагирани докторати. Чак ни друштва код којих није у току промена друштвено-политичког система, нити друштва са изузетно дугим континуитетом универзитета и најугледнијим образовним установама нису имуна на плагијате, те је таквих случајева било и код њих, међу представницима власти.

Теоријске поставке о бирократској елити заснивају се на Веберовим (Max Weber) текстовима, према којима је бирократија најрационалнији и најефикаснији облик вршења власти. Она је настала у Европи још у позном средњем веку, најпре у областима финансија, права и војске, а развијала се усложњавањем друштава и повећавањем захтева за управљањем. Високи друштвени положај бирократије се огледа у томе, како мисли Вебер, што квалификовано чиновништво заузима најодговорнија места у администрацији, док се политичари пред оваквим експертима све више показују као дилетанти са формалним функцијама.¹⁴ Насупрот томе, не можемо заобићи чињеницу да је бирократија тесно

---

¹² Т. Botomor, *Elite i društvo*, 19–20, 76.

¹³ К. Манхајм, *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968, 126–131.

¹⁴ М. Вебер, *Grundriss der Sozialökonomik*, III Abt., *Wirtschaft und Gesellschaft*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1922, 671–672.

повезана са високим друштвеним слојевима, те она најчешће заступа њихове интересе, а не своје као једног засебног слоја.

Познате су и теорије о технократско-менаџерским елитама које у приватној економији и инжењерским струкама иступају у први план у односу на власнике великих корпорација. Галбрајт (John Kenneth Galbraith) прецизира да се у ствари ради о промени извора моћи, од личности и власништва ка организацији, тако да у индустријском друштву иза организованог знања стоје анонимни технократи и менаџери.¹⁵ С друге стране, концепција технократско-менаџерске елите, код Бернама (James Burnham), представља и повратак на конзервативна становишта. Бернам себе убраја у макијавелисте заступајући тезу да је воља за моћ полазиште сваке политике и друштвеног деловања. Пут успона технократије, он види у менаџерским револуцијама, као и у менаџерским идеологијама у које убраја: фашизам-нацизам, лењинизам-стаљинизам, идеологију Њу дила и идеологију технократије.¹⁶

Критички елитизам

У Милсовој (Wright Mills) критичкој теорији, елиту чине међусобно повезане крупне политичке, привредне и војне институције. Оваква структура омогућава припадницима елита једноставнији прелаз из једне у другу институционалну сферу, и лакше спровођење демагогије о хармонији друштвених интереса. Расправљајући о друштвеној равнотежи, Милс се обазире на склоност елите да једно стање у друштву прогласи равнотежним само зато што јој оно обезбеђује продужетак моћи и доминације. Милс критикује ову ирационалну склоност, као уосталом и демократско друштво иза чијег декора се успоставља нова елита моћи.¹⁷

Након Милсове теорије, на снази су изгубиле теорије о „образованим елитама”. Наиме, Милс је јасно одредио друштвено биће елита и заокружио њихове непроменљиве особине, а то су власт, богатство и институционалност. Једноставно речено, **елите се препознају по високом степену политичко-економске моћи у друштву**. Ботомор је такође прецизирао да ниједна од група, интелектуалци, бирократе, технократи и менаџери, немају неку властиту доктрину која би изразила њихов специфични значај и циљеве у друштву и уједно им омогућила високи друштвени положај.¹⁸

¹⁵ J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, Stvarnost, Zagreb, 1970, 79–80, 104–105, 157.

¹⁶ Ž. Koenen-Iter, *Sociologija elita*, Clio, Beograd, 2005, 95–97; V. Pavlović, „Teorije elita u političkoj sociologiji...”, 33–34.

¹⁷ R. Mills, *Elita vlasti*, Plato, Beograd, 1998, 297–326, 347–351.

¹⁸ T. Botomor, *Elite i društvo*, 91.

У историји су забележени многи образовани људи, који су својим делима и идејама дали изузетан допринос у развоју свог народа, државе и друштва, односно човечанства. За њих се често метафорички каже да су припадали „образованој” или „интелектуалној елити”. Заправо, ти знаменити људи, већином нису припадали високим друштвеним слојевима. Прихватљиве правце кретања друштва, одувек су одређивали властодршци и олигарси, према својим интересима. Понекад би се то поклопило са замислима образованог слоја и општим интересима друштва, али би се врло често радило о правцима који се косе и супротстављају. Због тога су, до сада много пута, образовани људи предводили против елите остале слојеве друштва. С друге стране, образоване групе и појединци често бивају инструменти високих друштвених слојева и заступају њихову идеологију и интересе. Они на тај начин приступају елити, али тада мењају свој наратив и улогу у друштву, губе своју интелектуалну независност, односно напуштају аутентичну доктрину којом су се руководили док су им интереси струке и науке били на првом месту. Тај прелаз је често танан и прикривен, тешко се уочава и анализира, те је увек упитно да ли и у којем степену су нека образована група и појединац сачували своју независност.

Елита у Аустро-Угарској

Након Револуције 1848. године, у Аустројској монархији је пробијена чаура нововековног апсолутизма, те започиње епоха са грађанством као важним друштвеним фактором. Старе, обичајне установе су модернизоване и либерализоване. Започео је жесток развој на чврстим вредностима рационалног права и естетске културе. Међутим, у Аустро-Угарској се недуго потом могло приметити посустајање, опадање и пропадање друштва и државе, до чега је дошло услед пуцања нагомиланих конфликта у кључалом плурализму рационалитета и ирационалитета, личности и група, идеја и политика. Били су потиснути грађанско друштво, слободно тржиште и равноправно надметање. Широко надгледање и контрола свих друштвених збивања, односно учешће грађана у управљању друштвом су остали само празни идеали. Друштво и привреда су били естетизовани и картелизовани. Елита је свој положај оправдавала и бранила пореклом, богатством и национализмом. Речи Паретове ученице Колабинске (Marie Kolabinska), које гласе: „основни појам садржан у термину елита је супериорност”¹⁹ су на најбољи начин доказане у Аустро-Угарској. Веза аристократије, богатства, племства, национализма,

---

¹⁹ М. Kolabinska, *La circulation des élites en France*, наведено према: Т. Botomor, *Elite i društvo*, 26.

политике, војске, аграра и индустрије је чинила конзервативну елиту тог друштва. Међутим, то није била једна компактна елита, већ је сваки појединачни слој настојао да заузме што бољи друштвени положај. Ова борба за појединачне интересе је рушила све стубове друштва, а државу потпуно избацила из равнотеже, те је дошло до њеног слома у Великом рату.

Милитаристичке струје у елити су наметнуле слику, коју су прихватили сви друштвени слојеви и партије, да не преостаје ништа друго него да се реагује на општу руску мобилизацију и да се брани. На то су насели и аустроугарски, као и немачки социјалдемократи, према властитој идеологији неелитисти и декларисани пацифисти, али овог пута несигурни по питању рата. Социјалдемократи су непосредно након организовања протеста за мир широм Европе ипак прихватили „одбрамбено стање”, односно улазак у рат. Делили су мишљење да је руска елита конзервативна и деспотска и да је њена држава без икаквих шанси за демократски развој. У ствари, (не)свесно су подржали увођење ратне диктатуре у својој држави. У Аустро-Угарској су најпре укинута уставом загарантована права на слободу штампе, јавног окупљања и говора, а затим су уведена средства жестоке репресије. А када су у држави наступили глад и оскудица и када је бесмисленост борби била све очевиднија, аустроугарски социјалдемократи су постали жестоки противници Великог рата, тј. владе и елите која га је водила. Окупили су измучену и гладну масу и организовали штрајкове и протесте.²⁰

Показало се да главну претњу за Аустро-Угарску није представљала „побуна маса”, већ неодговорна елита. Очигледна је паралела са мишљењем Ортеге и Гасета (José Ortega y Gasset), које је он формирао у оквиру шпанског друштва непосредно пред пад монархије. Ортега и Гасет је критички посматрао нестајање традиционалних елита и јачање нижих друштвених слојева у Европи након Великог рата. Уместо „побуне маса”, како је звао ову историјску појаву, залагао се за смену елита, за примат мисаоне, духовне елите, „духовне аристократије”. Међутим, то је остала утопија, јер образовани друштвени слој никада кроз историју није успевао да у друштву надвлада гвоздени закон олигархије и вољу за моћ, већ се овој суровој снази која се вечно враћала и изнова уздизала, или приклањао, или јој се склањао са пута, како би избегао инструментализацију и сачувао, колико је могуће, независност.

Ни припадници бечке модерне нису досегли даље, него да се у најбољем случају дистанцирају од династије и државе, а захваљујући царевом одлуци да се према интелектуалцима односи уздржано, још од

---

²⁰ G. Sander, *Sozialdemokratie in Oesterreich. Von den Anfängen der Arbeiterbewegung zur moderner Sozialdemokratie*, Karl-Renner-Institut, Wien, 2012, 17–19.

времена када је својим критикама проузроковао самоубиство архитекте Ван дер Нила (Eduard van der Nüll). Бечка модерна је представљала толико интензиван и широки процват културе (архитектуре, технике, индустрије, науке, уметности, филозофије), какав хабзбуршка држава није никада пре или касније имала, нити га је Беч доживео у целокупној својој историји. Она је израсла из реакције на аустроугарски конзервативизам и имплицирала је ерозију устаљених структура, институција и норми.²¹ Модерна је развила индивидуалну креативност, посебност, засебност, различитост, плуралитет, који су поткопали конзервативни универзализам Монархије. Међутим, то је модерну и аустроугарско друштво довело до амбивалентности између напретка и кризе. Створен је осећај изгубљене оријентације, бескомпромисности, расцепљености, нервозе, аморализма, резигнације, песимизма, „светског бола”, декаденције. Овај кризни простор је врло брзо освојио национализам, који је постао важан социјални и политички фактор. Њега је користила постојећа елита, као средство опстанка апсолутистичких и империјалних тежњи, које су такође биле партикуларизоване према слојевима елита. Тако су се бечки модернисти врло брзо нашли у вихору Великог рата, те су неки завршили на фронту, као Витгенштајн (Ludwig Wittgenstein), а неки су постали корисници социјалне помоћи, као Вагнер (Otto Wagner).

Уколико посматрамо степен политичко-економске моћи, у Аустро-Угарској можемо разликовати шест високих друштвених слојева. Наиме, у елиту су спадали: аристократија, племство, бирократија, крупна буржоазија, клерикална елита и војна елита.

Аристократија.²² Највиши друштвени слој у Аустро-Угарској је представљала аристократија. Она је била племенитог порекла и веома богата. Имала је огромне земљишне поседе, које је у новим производним условима претворила у велика капиталистичка предузећа. Аустроугарски државни систем је био не само конзервативан, већ и анахрон.²³ Иако су већ одавно прокламована грађанска права и слободе, у пракси је доминирало становиште да држава треба да се заснива на аристократском наследном праву. Према томе, власт аустроугарске аристократије се није само поклопила са временом настанка првих теорија елита, већ је представљала

---

²¹ W. Mantl, „Modernisierung und Dekadenz”, у: J. Nautz, R. Vahrenkamp (Red.), *Die Wiener Jahrhundertwende. Einflüsse, Umwelt, Wirkungen*, Böhlau Verlag, Wien – Köln – Graz – Böhlau, 1996, 90–95.

²² Појам аристократије је вишезначан. У овом раду, под њим се подразумева највиши слој племства, односно најбогатије племство које је уједно имало и највише позиције у власти.

²³ L. Höbelt, „Das Problem der konservativen Eliten in Österreich-Ungarn”, у: J. Nautz, R. Vahrenkamp, *Die Wiener Jahrhundertwende...*, 777.

и потврду њихових основних поставки: предодређености и супериорности високих друштвених слојева, као и гвозденог закона олигархије.

У централизованом аустроугарској држави, посебну улогу је играла аристократија Цислајтаније на челу са династијом Хабзбурговаца. Она је доминирала двором и парламентом и заузимала је све најважније функције у управи, дипломатији и војсци. У заједничким министарствима двојне монархије учествовала је мађински и угарска аристократија. Међутим, за њу су, пре свега, била резервисана места у угарској влади и парламенту. Високи друштвени положај су заузимали и појединци који су били блиски са аристократијом, тј. они који су јој се дословце додворили пословним контактима или интимним везама. Ту је било место и женама о којима је писао Парето, које су удајом у високим друштвеним круговима постајале елита и стицале позиције моћи и утицаја. Тако је и царев син војвода Рудолф имао жену неплеменитог порекла, док је престолонаследник надвојвода Франц Фердинанд узео за супругу жену која није потицала из владарске породице.

Племство. У Аустро-Угарској, која је у значајној мери све до краја Великог рата још увек била аграрна, племство које није имало положај аристократије је полагао право на висок друштвени положај на основу порекла и земљишних поседа. Племство је стајало у супротности ка аристократији и династичком центру и са сетом је призивало повратак феудалног уређења. Већ у овом односу је очита, не само разлика у богатству, него и подела аустроугарске елите према учешћу у власти. То је било потпуно у складу са Паретовом теоријом елита, у којој је по први пут јасно дефинисана подела друштвене елите на владајућу и невладајућу.²⁴

Посебан положај је имало немачко племство, нарочито у Угарској, али и у Галицији, Бохемији и Моравској. Нагодбе и договори на које је бечки двор пристао су више снаге дали националним аутономијама, него што је остварен савез и интеграција. Немачко племство је добило позиције у националним парламентима и министарствима, али не и повратак феудалних односа. Ипак у Босни и Херцеговини је држава учинила уступак агама и беговима, те се тамо феудализам задржао до Великог рата у виду читлучког аграрног система. У осталим крајевима, племство је тежило феудализму. Сматрало је да би на тај начин био ослабљен централизам и да би се више слободе дало регионалним племићким нацијама, што је свакако био анахронизам. С друге стране и сама аустроугарска држава је напустила основне грађанске постулате. То је допринело разарању Аустро-Угарске у Великом рату.

Бирографија. Кичму државног апарата је чинила бирократија, састављена од образованог грађанског слоја којег је карактерисала научно-

---

²⁴ V. Pareto, *The Mind and Society*, Vol. III, *Theory of Derivations*, 1423–1424.

техничка рационалност, односно знања и вештине из области права и економског рачуна. Према имовинском положају, бирократију је највећим делом чинило малограђанство. Упркос томе, овај слој је сматран елитом с обзиром на своје учешће у власти, односно у доношењу и, много више, спровођењу одлука од друштвеног и државног значаја. Видели смо већ да се Москва у својој теорији елита двоумио у вези са друштвеним положајем бирократије. Слична подвојеност је била присутна и у Аустро-Угарској, те се под елитом нису подразумевали било који чиновници, већ само слој високих чиновника који је имао блиске везе са аристократијом и њено поверење. Они су службовали на двору, у министарствима, парламенту и другим врло важним институцијама. Овакав положај бирократије је привидно задовољавао један од најважнијих грађанских постулата, да грађанство активно учествује у власти. Ипак, бирократија је радила у ауторитарним условима. Није било поделе власти, колегијалног одлучивања, а ни у парламенту се већ одавно није одлучивало већином. Уместо тога, бирократија је напредовала у ономе што је Милс означио основном склоношћу елите, тј. у развоју стратегија за очување статуса кво. Тако се аустроугарска бирократија нашла на линији конзерватизма, односно повратка на просвећени апсолутизам. Због тога су аустроугарски чиновници подсећали на старе јозефинске службенике, и шта више опонашали су изглед и начин живота нижег племства. Аустроугарска бирократија је, стога, називана и младим племенитим слојем.

Ово је одличан пример за потврду Ботоморових теоријских поставки о образованим слојевима, да они на основу свог аутентичног положаја не могу заузети положај у друштвеној елити. Гурвич (Georges Gurvitch) се такође питао да ли се у друштвеној структури бирократија може рачунати независним слојем, јер је она увек служила другим слојевима.²⁵ Слично је Милован Ђилас, бивши југословенски дисидент, говорио о специјалним слојевима бирократа, који се разликују од државних функционера и административаца у строгом смислу те речи. Овај специјални слој се истиче политичким способностима и вештином спровођења политичких идеја и задатака, а не толико бирократском службом. „Творци најкрућег бирократизма и централизма, сами нису бирократи нити спутани правним нормама.” Дотле су остали службеници само апарат под контролом ових функционера.²⁶

На сличан начин се и Аустроугарска бирократија приклонила аристократији и само као њен инструмент је ушла у елиту, а за шта је платила цену. Наиме, хабзбуршки двор није могао да прихвати значајније парламентаризовање државног кабинета, те је стога онемогућаван улазак

²⁵ G. Gurvitch, *La vocation actuelle de la sociologie*, tome II, *Antécédents et perspectives*, Presses universitaires de France, Paris, 1963, 432–434.

²⁶ M. Đilas, *Nova klasa. Kritika savremenog komunizma*, Feniks knjiga, Zagreb, 2010, 46, 88–90.

бирографије у парламент. Наиме, бирачко право је било антидемократско, раскољено по куријама у којима су биле раскинуте веза са малограђанством.²⁷ Бирографија, према томе, није била задовољна. Иако је заузимала елитни друштвени положај, осећала се недовршеном. Недостајали су јој имовина, професионална аутономија и политичке слободе.

Крупна буржоазија. Још један грађански слој у елити је била крупна буржоазија, која је држала претежни део капитала у држави. Она је црпела своју друштвену моћ из Михелсовог гвозденог закона олигархије. Међутим, као млади слој елите, крупна буржоазија је настојала да опонаша традиционалне елитисте. Куповала је племићке титуле и земљишне поседе и заиста почела да личи на племство и аристократију. То се одвијало у складу са Милсовом теоријом елита, која говори о лакој прелазу припадника елита између повезаних сфера. Нисмо ли већ учили да је и аристократија на неки начин била побуржујена, јер је своје поседе унела у индустрију и капиталистичку производњу.

Крупној буржоазији су припадали велики индустријалци, велетрговци и банкарски. Међутим, ове привредне гране су у аустроугарском друштву сматране страним и „безавичајним”, с обзиром на француски и немачки капитал који је доминирао, док су значајним делом биле и „појеврејене.” Зато друштвено-економски импулси никада нису успели да се као обликовна снага пробију без ограничења. Овај јаз је остао пресудан и код свих конјунктурних колебања за време Великог рата.²⁸ Ипак, индустрија и банкарство су били не само корисни и исплативи, већ и врло утицајни. Представљали су извор аустроугарског економског империјализма, који је радио „на претварању балканских земаља у јефтину сировинску базу своје индустрије и уносно тржиште за своје производе, намећући им, у разним споразумима, полуколонијалне пљачкашке услове.”²⁹ Освајачке тежње су нарочито дошле до изражаја у Великом рату, када је Аустро-Угарска покушала да своје копнене границе прошири према југу до Солуна. У основи, радило се о немачком империјализму, о његовој експанзији под паролом „продор на Исток (Drang nach Osten)”, о тежњама да се преко Балкана и Турске избије до Африке, Ирака и Индије. Почетком 20. века аустроугарска буржоаска елита је запала у финансијску зависност од Немачке и њене богате елите. Године 1914, немачке инвестиције у Аустро-Угарској су за 50% премашиле француске.³⁰ Сукоб две елите се одвијао тако да је Аустро-Угарској намењена улога претходнице у продору

---

²⁷ L. Höbelt, „Das Problem der konservativen Eliten in Österreich-Ungarn”, 782.

²⁸ Исто, 783, 786.

²⁹ С. Скоко, *Други балкански рат 1913*, књига прва, *Узроци и припреме рата*, Војноисторијски институт, Београд, 1968, 19.

³⁰ Исто, 14.

на исток, те је бодрена на кампање и освајања. Немачка је имала за циљ царинску унију са Аустро-Угарском, што би подразумевало економско и политичко утапање, односно аншлус, пре Хитлера.

Клерикална елита. Католичка црква је имала веома велики утицај у аустроугарском друштву. Горњи слој свештенства је свој висок друштвени положај заснивао, прво на високим приходима од црквених поседа, наликујући тако на племство, а друго на политичком утицају и врло блиској вези са династијом. Аустро-угарска држава је стајала у чврстој католичкој традицији и понашала се као заштитник Католичке цркве и папства. Видели смо већ да је Паретова теза о предодређености припадника елите била актуелна у аустроугарском друштву, али је она осим тога, у случају владара, добила и дубоко религијско утемељење. Шта више, владар је до последњих дана Монархије носио титулу царског и апостолског величанства, а придев апостолски му је додељен непосредно од папе још у 18. веку. С друге стране, цар је имао „ексклузиву”,³¹ односно право вета при избору папе, чега се црква ослободила тек неколико година пред Велики рат. Клерикална елита у Аустро-Угарској је настојала да редефинише стари јозефински државно-црквени систем и да постигне више аутономије за католичку цркву.

Специфичност Аустро-Угарске се огледала у томе да је била католичка држава, али и мултиконфесионално Царство. Више од 40% становништва у Угарској и суседним круновинама нису били католици. Стога је веза са државом пружала одличне могућности клерикалној елити у остваривању вековних тежњи, тј. безграничног ширења католичке вере. Ипак, Цар Франц Јозеф I није био „клерикални интегралиста”³², као његов наследник Карло I или престолонаследник Франц Фердинанд. Спроведене су мере за слабљење последица верске поларизације и јачање толеранције. Државним законима су били регулисани односи у протестантским, муслиманским и јеврејским заједницама. Католичка клерикална елита није са благонаклоношћу гледала на јачање других вероисповести. Она је била најоштрији противник страног капитала, а нарочито се противила утицају Немачке, која је већински била протестантска држава.

Жеље клерикалне елите да у оквиру аустроугарске државе постигне што већи утицај, резултирале су политичким католицизмом. Странка коју је водила клерикална елита добила је многа места на двору, у влади и парламенту. Ова политика је била нарочито популарна у годинама

---

³¹ М. Stickler „Die Herrschaftsauffassung kaiser Franz Josephs in den frühen Jahren seiner Regierung”, у: Н. Н. Brandt (Hg.), *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem. Diskussionen über einen strittigen Epochenbegriff*, Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar, 2014, 48.

³² Исто, 50.

непосредно пред Велики рат, а на крају рата је одлучивала о судбини државе.

Војна елита. Војска је била подељена на три дела, аустријски (Landwehr), угарски (Honvédség) и заједнички који је био распоређен по читавој територији Аустро-Угарске. С обзиром на тројну поделу и војна елита је била раскољена. Делови војске су имали различите заповеднике и одговарали су различитим војним министарствима. Цар-краљ Франц Јозеф I (од 1916. Карло I) је био врховни заповедник свих оружаних снага у Аустро-Угарској, којима је руководио преко заједничког министарства војске³³ и Генералштаба. Престолонаследнику Францу Фердинанду је поверена инспекција над војском. Он је имао посебан војни кабинет из којег је водио латентну опозициону политику против цара, с обзиром на то да је био веома нестрпљив по питању преузимања трона. Све до краја Великог рата, међу заједничким војним министрима није било ниједног Мађара, а више од три четвртине генералштапских официра су чинили Немци.³⁴

Официри Генералштаба су били врло утицајни. Код њих је такође била очигледна Милсова покретљивост чланова елите кроз различите сфере. Наиме, официри су добијали племство према служби или су већ потицали из племићких породица, а из редова генерала су бирани и војни министри. Ипак, према имовинском стању, већина од њих је стајала у рангу са малограђанством. Нису имали лена и били су слабо плаћени. „Блистава беда” и „дужан као штапски официр” су изреке које су најбоље описивале положај официрске елите.³⁵ Уопште, војска је била психолошки негована и материјално занемарена, те због тога врло агресивна. Официри Генералштаба су непрестано заговарали превентивне ратове. Њихова стратегија није била логична и смишљена, већ деструктивна. Упорно су тражили проширење своје силе над било којом облашћу. Код овог слоја аустроугарске елите се најбоље могла уочити сила воље за моћ и ирационалних побуда. Чак је и велики рационалиста Хегел прихватио да се у историји ништа велико не збива без страсти, без посебних и појединачних интереса који најчешће избијају инстинктивно.³⁶ У том смислу, он се посебно обазирао на војсковође у чијим кампањама се остваривао светски ток историје. У Аустро-Угарској монархији, најратоборнији је био начелник Генералштаба Хецендорф (Conrad von Hötzendorf), те је користио сваку прилику да отворено заговара рат ширих

---

³³ Сваки део Двојне монархије је имао своју влада, а уз то су постојала и три заједничка министарства, финансија, спољних послова и војске.

³⁴ П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, CLIO, Београд, 2002, 468; L. Höbelt, „Das Problem der konservativen Eliten in Österreich-Ungarn”, 781.

³⁵ Исто.

³⁶ G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb, 1966, 25–43.

размера. Цар га је опомињао да на аудијенцијама не би смео тако чврсто да наступа. Ипак, Хецендорф је забележен као једна од светско-историјских личности која је покренула Велики рат и допринела неминовном распаду Аустро-Угарске.

Елита је била подељена по питању рата. Династија и политички врх су били рационалнији од Генералштаба. Њима је у првом плану била ефикасност државе. Ипак, и они су непрестано тежили проширењу властитог суверенитета, те су повремено одобравали војне акције, као у случају окупације Босне и Херцеговине, док су код Царинског рата са Србијом и анексионе кризе одустали од оружаних сукоба. Цар је био против рата који би Аустро-Угарску проширио на Балкан. То је у будућности могло да угрози хегемонију владајућих народа, јер је већ тада 50% становништва било словенског порекла. С друге стране, Франц Фердинанд је давао пуну подршку Хецендорфу. Престолонаследник, који је у „елитном” лову широм света убио, по властитој рачуници, више стотина хиљада комада дивљачи,³⁷ једва је чекао да се запуца и међу људима. Својим идејама о рату, отворено се супротстављао цару Францу Јозефу, док је са царом Вилхелмом II ковао планове о прекрајању граница Европе. Судбина је хтела да Франц Фердинанд не доживи Велики рат, а да га аустројски цар и династија поведу. Такође, Сарајевски атентат је дао снагу Вилхелму II да ућутка критике и недоумице у немачкој политици. Тако је савез милитаристички оријентисаних елита створио атмосферу, у којој су немачки политичари и генерали наметнули своју вољу за рат, како би Немачкој обезбедили статус светске силе. На том путу, прво је требало потчинити елиту у Аустро-Угарској. Од почетка рата, аустроугарска војска је низала неуспехе, те јој је немачка војска пружала „спас”. То је у ствари значило да немачка елита и династија преузимају војно, али и политичко руководство Аустро-Угарском. Немачки генерали и заповедници су водили кампању, а аустроугарски помоћне трупе. Ипак, ни једни, ни други нису могли да избегну пораз.

Милс је у својој теорији елита посебно нагласио пораст моћи војне елите, која је велики искорак учинила у светским ратовима. Шта се тада дешавало у Свету описао је најбоље амерички председник Вилсон (Woodrow Wilson) у интервјуу који је дао 1917. године. Водити рат, по његовом мишљењу, значи реконструисати мирнодопску цивилизацију по војним стандардима, тако да када се рат заврши неће више бити мирнодопских стандарда за рад, већ само ратних.³⁸ Поред владара, политичара и капиталиста, одједном су и генерали стекли веома велику

---

³⁷ М. Bazdulj, „Beli lovac, crno srce”, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1208155>, 29. новембар 2016.

³⁸ W. O. Douglas, O. N. Bradley, „Should we fear the military?”, у: *Look*, Des Moines, 1952. March 11.

моћ да утичу на доношење најкрупнијих друштвених одлука. Индустија и привреда су се све више усмеравали ка интересима војске, која се претворила у главног управљача научног и технолошког развоја.³⁹ Тако је настао војноиндустријски елитизам који је својим интересима подредио многе значајне групе пореклом из образованог слоја друштва.

Све до 20. века, војна елита у Аустро-Угарској је у знатној мери била подређена политичкој и привредној елити. Међутим, инсистирање на рату јој је донело побољшање друштвеног положаја. Непосредно пред Велики рат, у Аустро-Угарској је започето са формирањем модерне флоте, у чему је одлучујућу улогу одиграо престолонаследник Франц Фердинанд. Поред бродоградње, у току рата је замах добила и авио-индустија, јер су војни успеси у многоме зависили од нових родова војске. Захтеви војне елите за наоружањем, опремом, војним објектима, превозним и комуникационим средствима, покренули су металну, хемијску и грађевинску индустрију. Научне и техничке иновације су доносиле предност на фронту, те су високе школе и факултети добили нову оријентацију. Универзитетски професори су стављени у службу војних захтева.

Аустроугарска елита – екстремни национализам и клерикализам

У Европи је још од 18. века напредовао национализам, а обликовале су га и шириле првенствено елите. Утицај елита је био неизмерно већи у односу на националне идеје које су потицале из нижих друштвених слојева. Национализам нижих слојева је првенствено био заснован на сродству, то јест заједничком језику и пореклу. Дотле су елите овај примарни облик надградиле свешћу о припадности политичкој целини, која има програм за будућност. У клерикалним круговима се често тумачило да припадност политичкој целини подразумева и истовремену припадност одређеној верској заједници. Национализам и клерикализам су служили елитама као средство за остваривање рационалних интереса, али и за подмиривање ирационалних порива за моћ. У конзервативној Аустро-Угарској, творци национализма и клерикализам су били аристократија, племство и католичка црква, с циљем да очувају позиције власти, друштвеног положаја и утицаја. Сасвим конзервативно и насупрот грађанским идејама, на национализам је пристала и крупна буржоазија како би осигурала свој нагли успон у друштву. Патриотска осећања војне

---

³⁹ R. Mils, *Elita vlasti*, 248–277.

елите су била плодна подлога за ницање и раст национализма, а инструментализована бирократија се приклонила општем стању у друштву и националистичким тенденцијама.

У Аустро-Угарској је постојало више различитих национализма, те се може говорити и о националним елитама. Наиме, високи друштвени слојеви формиран према степену политичко-економске моћи су се додатно раслојавали с обзиром на различите националне идеологије. И обрнуто, једна национална елита је у своје редове истовремено укључивала представнике аристократије, племства, бирократије, крупне буржоазије, клерикалне елите и војне елите. У својој теорији елита, Филд (Lowell Field) и Хигли (John Higley) посебно наглашавају да се елите могу посматрати према степену интеграције и сагласности око вредности.⁴⁰ То се може применити и на аустроугарску елиту, узимајући у обзир укрштање националних идеологија и степена политичко-економске моћи. Стога су слојеви унутар себе били више или мање уједињени, односно разједињени. Различите националне идеологије су разграђивале политичко-економске слојеве, док су на унутрашње јединство националних елита утицале разлике у нивоима политичко-економске моћи њених припадника. Националне идеологије су биле веома јак интегративни фактор, те су националне елите биле затвореније и разграниченије, а прелаз из једне у другу мање вероватан. Дотле су, како смо уочили и потврдили Милсовом теоријом елита, политичко-економски слојеви елите били отворенији и повезанији, а прелаз из једног у други слој једноставнији.

Аустројски национализам. У аустроугарској држави је званично прокламована политика о многонародом Царству. Међутим, било је очигледно да су у стварности Немци много привилегованији у односу на друге народе. Декларативно, све бројнија екстремна националистичка стремљења нису имала подршку цара Франца Јозефа I, али су нека од њих нашла отвореног истомишљеника у личности престолонаследника. Франц Фердинанд је без скривања мрзео Мађаре, али и Италијане, Пољаке, Србе и многе друге који нису били Немци. Његов национализам се с једне стране позивао на немачко етничко порекло, а с друге, и још више, на културно и државно јединство Аустријанаца и очување њихове католичке сржи. Аустројски национализам је подразумевао посебан сентимент према католичанству, али су то били конзервативни елементи епохе која се завршавала. Наиме, Ниче се усудио да узвикне „Бог је мртав” након чега је у Европи наступила „смрт Бога”. Дошло је до растућег нагласка на вредностима које истичу човека и људску страну живота. Одједном се тражила нова снага, нова интеграција, а замена је пронађена у нацији.⁴¹ С

⁴⁰ Ž. Koenen-Iter, *Sociologija elita*, 144.

⁴¹ A. J. Motyl, „The Modernity of Nationalism: Nations, States and Nation-States in the Contemporary World”, у: *Journal of International Affairs*, vol. 45/No. 2, New York 1992, 314–

друге стране, аустријски национализам је изгледао модерно, јер се није позивао на етницитет, већ на припадност држави. Ипак, првенствено је подразумевао Немце. Ови раскољени сентименти између немства и аустријанства, представљали су опасност да Аустро-Угарска буде потчињена Немачкој. Јак аустријски национализам, сматрао је престолонаследник, осигурао би опстанак аустријске државе и династије Хабзбург. Воља за моћ династије нашла је потпору у остацима времена које је пролазило, те се Аустро-Угарска представила као чувар католичанства насупрот опасаном протестантизму који прети из Немачке.

Аустријском државном идентитету су претњу представљали такође и остали народи. С друге стране, једино њихово јачање могло је да обузда пангермане. Међутим, са односима народа морало је да се поступа врло пажљиво. Беч је пристао на дуализам и хегемонију мађарске елите у Угарској, док чешка елита није могла да се избори за триализам или неко друго преуређење државе које би јој одговарало. То јој није пошло за руком ни за време Великог рата, али јесте професору филозофије пореклом из радничке породице, демократи Масарику (Tomáš Garrigue Masaryk). Дотле је пољска елита била врло задовољна, јер је добила посебно министарство за послове Галиције и самосталну управу покрајином. „Тако су Пољаци били најлојалнији Аустријанци.”⁴² Пољска елита је подржала улазак Аустро-Угарске у Велики рат, а чак је формирана и Пољска легија под хабзбуршком командом. У позадини, Пољаци су маштали о самосталној држави.

Немачки национализам. Пангермански екстремисти су имали снажну подршку национално оријентисане елите у Немачкој. Они су на Немачко царство гледали као на једину снагу која може да уједини све Немце у једну државу. Пангермански покрет је био јак и у Аустро-Угарској, те су Хоенцолерни имали значајан утицај у представничком дому. Тако је аустријски парламент постао место сукоба две династије. Против утицаја Хоенцолерна, Хабзбурговце су у Аустро-Угарској подржали само социјалдемократи⁴³ – једна (не)принципијелна коалиција монархиста и антмонархиста, односно елитиста и неелитиста. Пангермани су Велики рат дочекали са одушевљењем, као пут за остваривање властитих тежњи.

Иако су били изразито конзервативни, пангермани су себе сматрали изданицима и весницима Модерне.⁴⁴ Ово име им је лепо звучало и

---

315. Превод на: <https://atorwithme.blogspot.rs/2013/05/modernost-i-nacionalizam-nacije-drzave.html>, 10. октобар 2016.

⁴² А. Ц. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918. Историја Аустроугарске царевине и Аустроугарске*, СЛЮ, Београд, 2001, 169.

⁴³ L. Höbelt, „Das Problem der konservativen Eliten in Österreich-Ungarn”, 783.

⁴⁴ Исто, 787.

потпуно одговарало, јер су сматрали да је цивилизацијски напредак немачки спецификум, насупрот затуцаној култури Словена. У друштвеној теорији је често мишљење да модернизација производи друштвене слојеве који су социјално мотивисани и идеално припремљени за уздизање своје нације или промовисање њених вредности и интереса.⁴⁵ Ми смо их препознали као образоване слојеве друштва, чије групе, опет, неминовно бивају инструментализоване и надвладане од виших друштвених слојева. У Аустро-Угарској, шта више, бечка модерна је била нагрижена властитом кризом, јер уз силан материјални напредак није успела да понуди нову сигурну друштвену оријентацију, те је ову празнину у друштву попунио национализам. Тако је пангерманска елита преузела „минути рад” Модерне и њена висока остварења укључила у своју идеологију. Одједном, конзервативци су се издавали за модернисте. Заговарали су тезу да се свет може опоравити само на немачкој култури и да је то једини пут да касно изграђене нације и државе буду прихваћене. Немци у Аустрији и Угарској су сматрали себе „спољном службом” Немачке, са задатком да на истоку испуне културну мисију. Само би светски рат могао, тврдили су пангермани, да води ка преузимању немачког државног и културног модела.

У току Великог рата, после сваког пораза, Аустро-Угарској је у помоћ пристизала Немачка, што је значило да немачка елита преузима дириговање Аустро-Угарском. Не само војска, већ су и аустроугарска привреда и политика били апсорбовани од Немачке. Цар Франц Јозеф и династија су изгубили самосталност и замало да буду смакнути са престола. Пангермански покрет је оснажио. „Многи аустријски Немци су се раније залагали за сарадњу међу народима, али су сада такве идеје ишчезле.”⁴⁶ Позивали су се на програм из Линца 1882. године и захтевали су немачки централизам. Шта више, били су задовољни практично већ оствареним припајањем Аустро-Угарске Великој Немачкој, али су им сметали покушаји династије да се поново осамостали. Нови цар Карло I је мислио да ће реконструкцијом и реорганизацијом државе успети да се ослободи утицаја Немаца. Међутим, народима аустроугарске није могао да понуди оно што су желели. Угарска се спрема на независност, јачали су југословенски покрет, чехословачке тежње, пољски захтеви за самосталношћу, русинске амбиције итд. Неке од ових политика су пристајале уз Немачку, а неке су призивале комадање Угарске. Динстија је погубила све конце и крај државе је био близу.

Клерикализам. Посебно место су заузимали хришћански социјалисти, које је основао Лигер (Karl Lueger), градоначелник Беча. То је

---

⁴⁵ А. Ј. Мотил, „The Modernity of Nationalism...”, 321.

⁴⁶ А. Ц. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918...*, 266.

била популистичка политичка оријентација чији се социјализам и антикапитализам брзо растопио у „нејасним догмама католичког социјалног учења.”⁴⁷ Дакле, један корпус политичког католицизма чудног састава, којег је подржавала клерикална елита, а поред ње картелни савез католичких студентских заједница и конзервативна сељачка маса. Хришћански социјалисти су се дистанцирали од пангерманске политике пристајући уз аустријски национализам, чиме су добили подршку двора. Посебне везе су имали са Францом Фердинандом и надали су се да њихово време тек долази под његовим режимом. Од самог оснивања, идеологија хришћанских социјалиста је подразумевала дубоко укореван антисемитизам. Јевреји су оптуживани за огроман утицај на масе и да спроводе посебан тероризам кроз штампу и крупни капитал, који су великим делом били у њиховим рукама. Оваква гледишта су била плодно тле и инспирација за каснији настанак расне политике и националсоцијализма. Хришћански социјалисти су захтевали да се хришћани ослободе превласти јеврејства и у томе су имали подршку својих политичких супарника, Шенерера (Georg von Schönerer) и пангермана.

У време Великог рата, хришћански социјалисти су подржавали аустроугарску владу и њене ратне операције. Међутим, пред крај рату су учествовали у стварању Републике Немачке Аустрије, која је проглашена одмах након потписивања примирја, а потом се залагали за њено прикључење немачкој републици. Занимљиво је да су приликом стварања нове државе хришћански социјалисти нашли саговорнике у социјалдемократима. Шта више, новом државом је руководила коалициона влада ова два политичка правца на челу са социјалдемократом Ренером (Karl Renner), која је подржала оно што су пангерманци одувек желели, аншлус Аустрије Немачкој.⁴⁸ Ипак, овог пута се радило о републици и тежњама ка социјалистичкој држави.

Мађарски национализам. Екстремни национализам у Угарској се нарочито очитовао у односу Мађара према немађарским народима. Мађарска национално оријентисана елита је била конзервативна. Загледана у прошлост призивала је времена када је Угарска била независна и када је потчињавала многе народе. Племство је уз то очекивало још и обнову феудалних односа. Одмах након преуређења државе у Двојну монархију обновљене су старе коштутовске идеје, које су једном већ пропале, да на територији Угарске постоји само мађарски политички народ. Политичко биће других народа и локална самоуправа засебних народних идентитета нису били могући. Мађарска министарска аристократија, подржана у парламенту од племства и богате грађанске елите, је предано приступила

---

⁴⁷ L. Höbelt, „Das Problem der konservativen Eliten in Österreich-Ungarn”, 784.

⁴⁸ G. Sander, *Sozialdemokratie in Oesterreich...*, 20–26.

процесу озакоњења мађарског национализма.⁴⁹ Мађаризација је спровођена на политичком и, још више, културном плану, а временом је била све израженија. До краја великог рата, изборни систем је остао непропорционалан етничком саставу. У јавним службама и у просвети је све више ограничавана употреба народних језика у корист службеног мађарског. Израђена је посебна техника мађаризовања народних имена и презимена у службеним документима. Непосредно пред почетак Великог рата је започето са масовним мађаризовањем топонима. Језички фетишизам, који је био карактеристичан за романтичарски национализам у раном 19. веку, када би језик којим говори елита био изабран за предмет заноса и оличење духа нације, појавио се у облику мађарског екстремног национализма крајем 19. и почетком 20. века. Насупрот образложењима, ствар је отишла „многа даље од потребе за инструментализацијом заједничког идиома за све грађане, поједностављења и рационализације администрације и лаке комуникације међу субјектима.”⁵⁰ Под притиском мађаризације асимиливан је велики део становништва. Нарочито снажан утицај је био на оне који су имали велико богатство и који су могли да откупе свој „грех” немађарског порекла. Куповали су велике поседе, стицали племићке титуле и на тај начин се асимилovali у мађарску елиту, па су „одевали мађарску свечану ношњу и носили почасни мач у свечаним пригодама”.⁵¹ Имућни и утицајни појединци који се нису одрекли свог порекла су често показивали своја патриотска осећања, те су донирали властиту културу. Међутим, они нису могли да формирају довољно јаке и бројне слојеве који би представљали националне елите и носиоце националних идеја. Једино је код Хрвата, који су задржали аутономију у оквиру Угарске, ситуација била боља. Они су сачували властити национални идентитет у високим друштвеним слојевима, а имали су и своје политичке институције као простор за деловање националне елите. Ипак, и код њих је мађаризација имала огромног утицаја.

Све до краја Великог рата, а у недостатку националних елита, носиоци тежњи немађарских народа припадали су образованом слоју, којег су чинили учитељи, професори, уметници, студенти, правници, чиновници, лекари, филозофи, свештеници, политичари и други. Иако је у

---

⁴⁹ В. Крстић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Матица српска, Нови Сад, 2013, 288–291; Ж. Мезеи, *Министарство вера и просвете Краљевине Угарске (1867–1918)*, Аналитички инвентар, XIX/1, Архив Војводине, Нови Сад, 2016, 20–24; R. W. Seton-Watson, *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*, Constable & Co. Ltd, London, 1911, 1–80; S. Telke, *Hogy magyarosítsuk a vezetéknéveket*, Pesti könyvnyomda részvénytársaság, Budapest, 1898; Gy. Lelkes: *Magyar helységnevé-azonosító szótár*, Balassi Kiadó, Budapest, 1992.

⁵⁰ V. Karady, „Symbolic Nation-Building in a Multi-Ethnic Society – The Case of Surname nationalization in Hungary”, у: *Ethnizität, Moderne und Enttraditionalisierung*, Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte, 2002/XXX, Wallstein Verlag, Göttingen, 2002, 92.

⁵¹ P. Hanák (ur.), *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995, 183.

аустроугарском друштву образовани слој често именован господом, он је у ствари представљао тек средњи слој друштва. Високо господство, елита, никада није прихватила ниједан из лепезе средњих слојева као равног себи.⁵² Средњим слојевима је недостајало порекло, довољно богатства и учешће у власти. Поврх тога, код невладајућих народа, велики део образованог слоја је био тесно повезан са нижим слојевима, описмењавао их је, ширио међу њима културу и оживљавао народна осећања. Одатле је већ јасно зашто је инструментализација образованог слоја од стране елите, о којој је говорио Ботомор, била у овом случају много тежа. Код мањинских народа је образовани слој представљао народно вођство са чврсто утемељеном националном идеологијом. Јаз према идеологији владајућих народа коју је подржавала елита је био изузетно велик.

За мађарску елиту, прваци мањинских народа су били дисиденти, те је она силом сузбијала њихове активности. Филозоф, социолог и историчар Тојнби (Arnold Joseph Toynbee) је веома сликовито описао шта се дешава ако елементи једне културне целине не стоје у складу, а елите изгубе меру за очување цивилизацијских творевина: „када елите престану да воде, њихова власт се претвара у злоупотребу; масе тада почињу да се буне, док власт тежи да успостави ред драстичном акцијом. Орфеј који је изгубио своју лиру или заборавио како се на њој свира узима тада у руке Ксерсков бич, а исход је стравичан неред.”⁵³ На тај начин су у Угарској гашени мањински национални листови и удружења, следили су судски процеси, казне затвора и убиства. Време Великог рата је посебно обележено суровом одмаздом угарских војних јединица према српском образованом слоју, али и нижим друштвеним слојевима Срба. Они су интернирани, мучени, пљачкани, понижавани, убијани.⁵⁴ Осим тога, првих година рата, мађарска елита је покушала и са ситним уступцима у школству и парламенту како би придобила немађарско становништво.⁵⁵ Међутим, образовани слојеви мањинских народа су припремали становништво за време када ће се створити услови за националну независност и смену елита.

---

⁵² Исто, 182; M. Unger, O. Szabolcs, *Magyarország története. Rövid áttekintés*, Gondolat, Budapest, 1965, према преводу: M. Unger, O. Sabolč, *Istorija Mađarske*, 161–162, на: <http://www.forumliber.rs/pdf/books/Unger-Sabolc%20ISTORIJA%20MADJARSKE.pdf>, 16. октобар 2016.

⁵³ А. Тојнби, *Проучавања историје*, ЦИД, Подгорица, 2002, 241.

⁵⁴ В. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, 477–479, 481–482, 485.

⁵⁵ *Magyarországi rendeletek tára*, 48/1914, Magyar Királyi Belügyministerium, Budapest, 1914, 114.000/1014; *Školsko obrazovanje u Banatskom Novom Selu*, на: http://www.bnselo.rs/sr/skola_nekad.htm, 18. октобар 2016; A. E. B. Blomqvist, *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania*, Department of History, Stockholm University, Stockholm, 2014, 173.

Упркос национализму, Мађари су према друштвеном положају и привилегијама били тек други народ у Аустро-Угарској, после Немаца. Пошто су Немци били подељени у националној опредељености, Угарска је била поприште борбе три владајуће национално оријентисане елите, мађарске, аустријске и немачке. Ипак, код њих је постојало и међусобно признавање у доминацији над другим народима, те је Аустроугарска нагодба, поред осталог, служила и очувању мађарске повлашћености. С друге стране, сталне расправе и неправде у заједничким пословима између два дела Монархије заоштравале су националне супротности. Све до краја Великог рата, у Угарској је било много национално опредељених противника двојне монархије. Иако се однос према Нагодби стално мењао, чак и код једних истих политичких струја, може се ипак оцртати у широким потезима расположење високих друштвених слојева у Угарској по овом питању. Племство, које је било и најбројније у политичком чланству, се поделило за и против заједничке државе. Целокупна војска је била под снажним утицајем цара и династије, те је војна елита подржавала дуализам. Богата грађанска елита је мањим делом била против, а већим за Аустро-Угарску. Аристократија је за рачун своје доминације у угарској влади и парламенту изналазила у свакој прилици договор са бечким двором. Једино је клерикална елита била неутрална по овом питању, јер је била закупљена проблемом одвајања цркве од државе, те није могла лако да прихвати грађанско вођење матичних књига и грађански брак.⁵⁶

Програм мађарске националне елите је био да се Угарска обезбеди од немачког и руског експанзионизма. Пошто су Руси важили за већу опасност, превагнуло је мишљење да Аустро-Угарска мора да се сачува као велика сила. Ово становиште је посебно подржавао гроф Тиса (Tisza István), припремајући се уједно за рат великих размера, који је у будућности сматрао неизбежним. Међутим, на позицији угарског премијера, 1914. године је био против покретања рата, јер је био убеђен у лош међународни положај двојне монархије. Уједно се плашио и утицаја Немаца у Банату и Трансилванији. Ипак, после притиска аустријске и немачке политичке и војне елите је променио мишљење.⁵⁷ У току Великог рата, мађарска елита се припремала за независност. Она је искористила позицију контроле извоза житом и повезала се са немачком елитом, те су заједно себи подредили хабзбуршку династију за рачун Велике Немачке и Велике Мађарске.⁵⁸

Како то увек бива, рат је врло брзо донео кризу, немаштину и глад. „Дуга и често узалудна чекања у редовима, хладне собе, деца одевена

---

⁵⁶ М. Unger, О. Sabolč, *Istorija Mađarske*, 140–143, 156; П. Рокаи и др., *Историја Мађара*, 472–481.

⁵⁷ Исто, 489–490, 524; Р. Hanák (ur.), *Povijest Mađarske*, 201–202.

⁵⁸ А. Ц. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918...*, 266–267.

у поцепане војничке униформе и бујица богаља који су просили са мржњом је гледала на 'ратне милионере' који су пунили елегантне ноћне локале.⁵⁹ На угарским улицама се све гласније чуло да се рат води за немачке интересе. Због тога је у угарском друштву од 1916. године био све уочљивији политички утицај социјалдемократа, неелитиста. Ипак, масе је окупио либерал племићког порекла Карољи (Károlyi Mihály), под чијим вођством је до краја Великог рата срушена стара угарска елита.

Закључак

Аустро-Угарска је била далеко удаљена од солидарности, политике окупљања и идеје вишенационалног Царства. Штавише, хетерогеност конзервативизма је владала друштвеним и политичким животом. Конзервативна елита и њени слојеви су продуковали све друштвене супротстављености. Сваки нови проблем је доприносио да се неки од старих релативизује, те је био добродошао. Немцима су претили Мађари, Чеси и Пољаци; Пољацима Рутени; Мађарима Немци, Словаци, Румуни, Срби и Хрвати. Немци нису били сигурни да ли им се националитет темељи на етницитету или на држављанству. Плећство је било дистанцирано од аристократије и династије, бирократија је била под утицајем аристократије, а истовремено је стрепела од права обласних грофова; магнати су били непријатељски настројени према центријима; постојао је сукоб између аграраца и меркантилиста; либерална буржоазија је била угрожена од клерикалне елите, популиста и сељака. Међутим, сви они су били сагласни у одбацивању „друштвено опасних стремљења социјалдемократије“. „Политика окупљања је добила тле, ипак само жиливо, и даље угрожено и крајње нејединствено.“⁶⁰

Другу тачку окупљања аустроугарске конзервативне елите представљала је јединствена одлука да се поведе Велики рат. Елита је тако сурвала државу и друштво у катастрофу, а самој себи припремила крај. Можда би и овде добро одговарао наслов књиге Мирка Ковача, који гласи: *Елита гора од руље*.⁶¹ У сваком случају, елите су пролазне и то је нужност историјског тока. Парето је заслужан што је у теорију увео концепт циркулације елита. Он каже: „Осим у кратким временским интервалима, људима увек влада елита. Употребљавам реч елита (италијански *aristocrazia*) у њеном етимолошком смислу, значећи најјаче, најенергичније и најспособније – за добро или зло. Међутим, због важног физиолошког

⁵⁹ M. Unger, O. Sabolč, *Istorija Mađarske*, 174.

⁶⁰ L. Höbelt, „Das Problem der konservativen Eliten in Österreich-Ungarn“, 784.

⁶¹ M. Kovač, *Elita gora od rulje*, Fraktura, Zgareb, 2009.

закона, елите не трају. Отуда – историја човека је историја непрестаних замена извесних елита: како се једна успиње, друга опада. Таква је стварна појава, премда нам се она често може појавити у неком другом облику.”⁶² „Историја је гробље аристократија.”⁶³

Једно од полазишта теорија елита је и реакција на Марксову теорију класа. Дошло се до закључка да се друштвени сукоби не могу свести само на две антагонистичке класе. Свака класа је већ унутар себе раслојена према степену богатства и учешћу у власти и институцијама. У друштву увек постоји мноштво група од којих могу да се формирају слојеви. Слојеви елита су најодговорнији за стање у друштву и његов опстанак. У аустроугарском друштву, нижи слојеви нису били довољно снажни и организовани. Дотле су елитни слојеви желели да превазиђу међусобне супротстављености проналажењем заједничког непријатеља. У томе нису успели.

Elite theories and society in the Austria-Hungary

Nowadays, elites are referred to in ambiguous, multi-meaningful and imprecise terms. The first elite theories have shown that the foundation of elitism lies in its irrational roots. They cannot be surmounted but only rationalised to a lesser or greater extent through social relations. Whether a society is more conservative or progressive depends upon the previous. History has shown that as far as social practice is concerned, elitism was often based on highly conservative attitudes. The Austro-Hungarian society is the best example of the elite irrationalism and conservatism as well as its own anachronism. It is evident if we look upon different classes of the Austro-Hungarian elite: aristocracy, nobility, bureaucracy, haute bourgeoisie, military and clerical elite. Coherence between these classes of the elite and extreme nationalism and clericalism is particularly noticeable. The Austro-Hungarian elite waged the Great War on these assumptions, which later led to its fall and collapse of the country.

---

⁶² V. Pareto, *Uspon i pad elita. Primjena teoretske sociologije*, Feniks knjiga, Zagreb, 2011, 29.

⁶³ V. Pareto, *The Mind and Society*, Vol. III, *Theory of Derivations*, 1430.